

آزمون نظریهٔ نفرین منابع با رویکرد تحلیل تطبیقی بین‌کشوری

سعید معیدفر*، علی محمد حاضری**، محمدرضا طالبان***، حسین احمدی****

چکیده

آثار منابع درآمدی دولت-ملت‌ها، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، توجه بیشتری را به خود جلب کرده است. طرح نظریاتی مانند دولت رانتیر، نفرین منابع طبیعی، و بیماری هلندی در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی حکایت از این مسئله دارد.

در زمینهٔ تبعات وفور منابع مختلف درآمدی دولت دو دیدگاه متناقض مطرح است: عده‌ای معتقدند وفور منابع تبعات منفی بر ساختار اجتماعی-سیاسی کشورها دارد، در نقطهٔ مقابل، مخالفان ایدهٔ فوق بر تبعات مثبت وفور منابع بر رشد نهادهای دموکراتیک، قانون‌گرایی، کارآمدی حاکمیت، ثبات سیاسی و... تأکید کرده‌اند. نویسندگان این مقاله درصدد برآمده‌اند به شکل خلاصه دیدگاه‌های مطرح‌شده را ارائه و تبعات صادرات کالاهای اولیه و کمک‌های خارجی را با استفاده از N بزرگ آزمون کنند.

داده‌های مربوط به متغیرهای تحقیق از منابع مختلف بین‌المللی برای تمام کشورهایی که دارای داده‌های معتبر بوده‌اند گردآوری و به شکل میانگین برای دورهٔ زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۹ تحلیل شده است.

یافته‌های تحقیق ضمن تأیید آثار منفی وفور منابع نشان می‌دهند منابع طبیعی بر میزان ثبات سیاسی و میزان دموکراسی اثر منفی بیشتری دارد، درحالی که تأثیر منفی

---

* دانشیار دانشگاه تهران Smoeidfar@ut.ac.ir

** استادیار دانشگاه تربیت مدرس

*** استادیار پژوهشکدهٔ امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی

**** دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس (این مقاله بخشی از فعالیت‌های مربوط به رسالهٔ دکتری در دانشگاه

تربیت مدرس است) Hahmadi6@gmail.com

کمک‌های خارجی بر میزان کنترل فساد و حاکمیت قانون بیشتر است و بر میزان دموکراسی تأثیر معنی‌داری ندارد.

کلیدواژه‌ها: صادرات کالاهای اولیه، کمک خارجی، کنترل فساد سیاسی، دموکراسی و اقتدارگرایی، ثبات سیاسی، حاکمیت قانون، تحلیل داده‌های بین‌کشوری.

طرح مسئله

وقوع رخداد‌های مختلف یکی از منابع شناخته‌شده تحریک محققان به بازخوانی و تصحیح نظریات موجود در حوزه جامعه‌شناسی محسوب می‌شود. وقایع اخیر در کشورهای مصر، لیبی، تونس، مراکش، یمن، کویت و بحرین نیز می‌تواند از جمله رخداد‌های مذکور قلمداد شود که زمینه را برای رجوع مجدد به حوزه‌های مختلف جامعه‌شناسی، به‌ویژه حوزه‌های جامعه‌شناسی سیاسی، جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی و جامعه‌شناسی انقلاب فراهم خواهد کرد. تبیین تبعات و فور منابع دارای تاریخچه‌ای قابل توجه است، برای نمونه، آخرین شکل تحولات از این دست در دهه ۱۹۷۰ میلادی اتفاق افتاد (راس، ۱۹۹۹)؛ زمانی که قیمت بازار جهانی نفت با فراز و فرود قابل توجهی روبه‌رو شد. رخداد مذکور در کنار تحولات قابل توجهی که در حوزه واقعیت‌های اجتماعی از خود به‌جا گذاشت در زمینه نظریه‌پردازی نیز منجر به رونق نظریه‌هایی از قبیل بیماری هلندی، نفرین منابع و دولت رانتیر شد.

در بخشی از این نظریات، به تبعات منفی منابع غنی درآمدی بر نظام اقتصادی، نظام سیاسی و نظام اجتماعی توجه شده است. بر این اساس، قبل از جهان سوم و کشورهای صادرکننده مواد طبیعی، در کشورهای نظیر اسپانیا، پرتغال و هلند، تورم شدید، تضعیف بنیان‌های تولید داخلی، بی‌معنی شدن نوآوری، رنگ باختن تولید ثروت از طریق تولید و فعالیت، نزاع بر سر تقسیم ثروت با آورده، تحلیل رفتن جایگاه اقتصادی این کشورها در اقتصاد جهانی، تخریب نهادهای مدنی و سیاسی توسط حکومت، تقویت حکومت برای سرکوب و تثبیت استبداد، و درگیری در جنگ داخلی نمونه‌هایی از تبعات ورود ثروت با آورده بوده است.

در نقطه مقابل نظریه‌های فوق، عده‌ای نیز نقش منابع درآمدی را مثبت ارزیابی کرده‌اند، مثلاً انگلستان در مراحل اولیه استعمار، یا میزان دارایی‌های منابع طبیعی ایالات متحده و نیروژ نمونه‌های بارزی هستند که عکس قضیه فوق را نشان می‌دهند. بر اساس این دیدگاه وجود

منابع درآمدی غنی نمی‌تواند یگانه عامل تبیین شوربختی کشورهای صادرکننده مواد اولیه باشد.

از بین سه نظریه فوق، نظریه نفرین منابع (طبیعی)، که با عناوین دیگری نظیر شومی منابع (درگاهی، ۱۳۸۷) و بلای منابع (سامتی و همکاران، ۱۳۸۶) شناخته شده است، یکی از نظریاتی است که با وجود ادبیات نسبتاً گسترده‌ای که در غرب دارد، به‌ویژه در علوم اجتماعی ایران، ناشناخته باقی مانده است.

ادبیات در حال رشد نفرین منابع (ساجز و وارنر، ۱۹۹۵؛ اوتی، ۲۰۰۱؛ کورف، ۲۰۰۶؛ ۱۱) و پارادوکس وفور (کارل، ۱۹۹۷) حصول منابع طبیعی را به فساد، اقتدارگرایی، افول اقتصادی و جنگ داخلی مرتبط می‌سازد (باسدائو و لی، ۲۰۰۹: ۱)، لیکن انتقادات مختلفی نیز بر این نظریه وارد شده است.

در زمینه نظری عمده تلاش‌ها به ارائه عوامل جایگزین یا تردید در سازوکارهای علی رابطه بین منابع طبیعی و تبعات مورد ادعا اختصاص یافته است (اسنایدر و بانوانی، ۲۰۰۵؛ دایننگ، ۲۰۰۵). یکی از عوامل جایگزین که مورد تأکید محققان قرار گرفته کمک‌های خارجی است که از تبعات آن تحت عنوان نفرین کمک‌های خارجی نیز یاد شده است. نویسندگان این مقاله درصدد برآمده‌اند ضمن ارائه چکیده‌ای از ادبیات نفرین منابع طبیعی و کارهای جایگزین به آزمون صحت و سقم ادعاهای نظریه نفرین منابع طبیعی و نظریه نفرین کمک‌های خارجی بپردازند و قدرت تبیینی هر کدام از این دو دیدگاه را آزمون کنند.

مبانی نظری

پدیده نفرین منابع، در اصطلاح به اثر چندجانبه مخربی که از محل افزایش قیمت نفت و سایر منابع طبیعی بر حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع صادرکننده اعمال می‌شود اطلاق می‌گردد (نشریه اکونومیست، ۲۴ دسامبر ۲۰۰۵).

به نظر دایننگ، اصطلاح نفرین منابع به دو شکل توصیف شده است: این واژه از یک طرف گرایش کشورهای غنی از نظر منابع را به کارآیی اقتصادی بدتر در مقایسه با کشورهای فقیر نشان می‌دهد (ساکز و وارنر، ۱۹۹۵؛ کارل، ۱۹۹۷) و از طرف دیگر به رابطه آشکار بین منابع طبیعی و سایر پیامدها، شامل جنگ داخلی و نوع رژیم اشاره دارد (دایننگ، ۲۰۰۵: ۴۵۲).

داوینس به چهار فرایند عمده که منجر به فقر و بدبختی در کشورهای دارای منابع طبیعی غنی می‌شوند اشاره می‌کند:

بیماری هلندی در چنین حالتی با ترقی ناگهانی ارزش مبادله واقعی یک منبع عوامل تولید را از بخش‌های مثبت تولید منحرف می‌کند (ویژنبرگن، ۱۹۸۴؛ کوردن و نیری، ۱۹۸۲)، از طریق شبکه‌های اقتصاد سیاسی نظیر رانت خواری و فساد (تورویک، ۲۰۰۲)؛ چپاولگری^۱ دولت (لل و مینت، ۱۹۹۶) و بی‌ثباتی سیاسی، در کنار تضاد خشونت‌آمیز (کولیر و هافلر، ۲۰۰۴).

فراربودن^۲ (قیمت کالا (رسمی و رمی، ۱۹۹۵؛ آیزمن و ماریون، ۱۹۹۹)، نقش نهادهای اقتصادی (مانند نهادهای استخراج مواد معدنی در آفریقا) در ناکارآمدی کارگران (دیویس، ۲۰۰۹).

به‌طور خلاصه، کشورهایی که در سطح بالایی وابسته به صادرات منابع طبیعی نظیر نفت، الماس و مواد معدنی هستند دستخوش مشکلاتی هستند مانند:
رشد اقتصادی کند یا عملکرد اقتصادی نامناسب (ساکز و وارنر، ۱۹۹۵؛ ۱۹۹۹؛ ۲۰۰۱؛ گیلفاسون، ۲۰۰۱؛ لیته و ویدمن، ۱۹۹۹؛ دوپلهوفر، میلر و مارتین، ۲۰۰۰؛ لانگ و وینتال، ۲۰۰۱؛ وان ویزنبرگن، ۱۹۸۴؛ لوک دزایره، ۲۰۰۸).

میزان بالای فقر (راس، ۲۰۰۳).
سطوح بالای فساد (ساکز و وارنر، ۱۹۹۹؛ لیته و ویدمن، ۱۹۹۹؛ کولیر و گانینگ، ۱۹۹۹؛ مارشال، ۲۰۰۱؛ اسپلوس، ۲۰۰۲).
حاکمیت اقتدارگرا (راس، ۲۰۰۱؛ وانتچکون و لم، ۱۹۹۹؛ دسویسا، ۲۰۰۲؛ راس، ۲۰۰۴؛ ۳۵۰).

در مورد نفرین منابع طبیعی یا نفرین نفت ادبیات نسبتاً مناسبی وجود دارد که در این بخش به برخی از کارهای پژوهشی و تحقیقات موجود اشاره می‌کنیم.
ریچارد اوتی در سال ۱۹۹۳ کتابی تحت عنوان *پایدار نمودن توسعه در کشورهای متکی بر منابع معدنی: نظریه نفرین منابع*، منتشر کرد و در آن به آثار مخربی پرداخت که افزایش قیمت

¹ Predation

² Volatility

منابع طبیعی بر روند توسعه کشورهای صادرکننده این منابع اعمال می‌کند (اوتی، ۱۹۹۳). او کسی است که برای اولین بار عبارت "نفرین منابع" را ابداع کرد.

مطالعه جفری ساکز در سال ۱۹۹۵ نشان داد عملکرد کشورهای صادرکننده مواد خام در امر توسعه اقتصادی به نحو محسوسی بدتر از کشورهایی بوده است که از نظر منابع فقیرتر بوده‌اند (ساکز و وارنر، ۱۹۹۵). وی این نتیجه را با آزمون به حساب آوردن سابقه تاریخی، درآمد سرانه و موقعیت جغرافیایی نیز محک زد و استنتاج کرد که حتی با احتساب این عوامل نتیجه منفی بودن رابطه بین افزایش قیمت منابع طبیعی و رشد اقتصادی کشورها قابل طرح است (جانکوف و دیگران، ۲۰۰۵).

کارل (۱۹۹۷) در جستجوی جوابی برای این سؤال تاریخی بود که چرا کلیه کشورهای عمده صادرکننده نفت بعد از افزایش قیمت نفت در دهه ۱۹۷۰ و وفور درآمد بی‌سابقه برای دولت‌های آنها، با بحران‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بی‌سابقه و دهشتناکی روبه‌رو شدند؟ وی استدلال می‌کند که بایستی زمینه‌های مشترکی را در بین این کشورها جستجو کرد که دامنه تصمیم‌گیری، تصمیم‌گیرندگان مختلف مانند مدیران سیاسی، مدیران مؤسسات دولتی و خصوصی و صاحبان حرفه و بازرگانان یا افراد عادی را به حیطه‌های خاصی تقلیل می‌دهد.

چگونه می‌توان در این درآمد جدید و بادآورده شریک شد؟ این پرسشی است که در ذهن هرکسی مطرح می‌شود که از وجود چنین درآمدی آگاه می‌شود یا آثار آن را در زندگی آن دسته از کسانی می‌بیند که زودتر از آن بهره‌مند شده‌اند. این بهره‌مندان متنعم معمولاً از درون سیستم سیاسی یا نزدیک به آن هستند. ترتیب‌های جدیدی در اطراف هزینه کردن و به چنگ آوردن این ثروت یا به زیر کنترل گرفتن آن در سازمان‌دهی قدرت در جامعه شکل می‌گیرد. به گونه‌ای که بعضی بازیگران صحنه قدرت منافع خود را از طریق افزایش هزینه کلی برای جامعه و ایجاد مانع در مراحل تحول و پیشرفت کشور به چنگ می‌آورند.

بخش دیگری از تحقیقات و فعالیت‌های پژوهشی انجام‌شده مربوط به کارهای کسانی است که به پیدا کردن راه‌حل یا عوامل جایگزین روی آورده یا در کارآیی نظریه تردید کرده‌اند.

جانکوف، مونتالو و کئورل (۲۰۰۵) در تکمیل بحث نفرین منابع طبیعی به کمک‌های خارجی توجه کرده‌اند. بر اساس این بحث، کمک خارجی «منابع بادآورده‌ای برای کشورهای

دریافت کننده فراهم می‌آورد که ممکن است به رفتارهای رانت‌جویانه‌ای نظیر رفتارهای بحث‌شده در ادبیات نفرین منابع طبیعی منجر شود» (جانکوف، مونتالو و کنورل، ۲۰۰۵). مطالعه ۱۰۸ کشور جهان که دریافت‌کننده کمک‌های خارجی در طول سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۹ بوده‌اند نشان می‌دهد که درصد دریافت کمک‌های خارجی نسبت به تولید ناخالص داخلی دارای نسبت معکوس با میزان دموکراسی در کشورهای مورد بررسی بوده است. همچنین مقایسه میزان تأثیر رانت کمک‌های خارجی در مقایسه با رانت نفتی نشان می‌دهد میزان افت دموکراسی در رانت‌جویی کمک‌های خارجی شدیدتر از رانت‌های نفتی است؛ در نتیجه کمک خارجی مصیبت بزرگ‌تری در مقایسه با نفت است.

به نظر دایننگ (۲۰۰۵) نخبگان دولت‌های وابسته ممکن است با سبک - سنگین کردن منافع اقتصادی، گوناگونی منابع و امکان رقابت‌های سیاسی آتی متوجه شوند که این گوناگونی می‌تواند برای آنان خطرناک باشد. در این حالت، ویژگی‌های متمایز بازارهای جهانی منابع و اقتصاد سیاسی ملی ممکن است جذابیت متنوع‌سازی^۱ (تولید را) را برای این نخبگان افزایش یا کاهش دهد. در سه مورد تحت مطالعه وی - بوتسوانا، زئیر و اندونزی - انگیزه‌های نخبگان تحت تأثیر سه عامل قرار گرفته که عبارت‌اند از: ساختار بازار جهانی برای منابع، درجه مخالفت اجتماعی با نخبگان و توسعه بخش خصوصی مستقل از منابع طبیعی، که بر اساس این عوامل کشورهای مورد بررسی مسیرهای متفاوتی را برای رسیدن به نتایج اقتصادی و سیاسی از منابع ثروت طی کرده‌اند و نیاز به نظریه‌های موقعیتی نفرین منابع دارند.

سیگل (۲۰۰۷) به مقایسه دولت‌های هیدروکربنی^۲ و دولت‌های معدنی^۳ می‌پردازد. وی با استفاده از گزارش صندوق بین‌المللی پول^۴ ۳۳ کشور را دارای دولت‌های هیدروکربنی و ۱۶ کشور را دارای دولت‌های معدنی قلمداد می‌کند. بر همین اساس دو کشور اندونزی و ازبکستان جزء هر دو گروه محسوب می‌شوند. سیگل دو تفاوت عمده را علاوه بر منابع اقتصادی دولت در بین این دو دسته از کشورها تشخیص می‌دهد؛ تفاوت اول اینکه گرایش به

¹ Diversification

² Hydrocarbon – rich states

³ Mineral – rich states

⁴ IMF

خودکامگی در بین دولت‌های هیدروکربنی بیشتر از دولت‌های معدنی است. تفاوت دوم این است که از بین دولت‌های هیدروکربنی ۴۰ درصد در خاورمیانه، ۲۰ درصد در آفریقا و ۱۵ درصد در شوروی سابق و آمریکای لاتین هستند، در حالی که از ۱۸ دولت معدنی ۱۰ مورد در آفریقا، ۳ مورد در آسیای شرقی و دو مورد در شوروی سابق و آمریکای لاتین واقع شده‌اند.

فساد بیشتر و ناپایداری سیاسی از ویژگی‌های دولت‌های هیدروکربنی است. سیگل در بحث از منطق سیاسی نفرین منابع به چگونگی تأثیر نحوه توزیع منابع در شکل حاکمیت‌ها اشاره می‌کند و اینکه چگونه تمرکز و پراکندگی منابع می‌تواند میزان سرکوبگری دولت‌های رانتی را تبیین کند (سیگل، ۲۰۰۷).

در کشورهای صادرکننده نفت، غیاب دموکراسی به این دلیل رخ می‌دهد که درآمدهای حاصل از فروش منابع طبیعی به شکل مستقیم به دولت تعلق می‌گیرد. بنابراین، خط مشی‌ها به جای اینکه مشارکتی و تقنینی باشد توزیعی و اجرایی است. نخبگان دولتی نیازی به چانه‌زنی با نخبگان اجتماعی یا پی‌بردن به هرگونه اطلاعات درباره جامعه ندارند. در نتیجه، نهادهای دولتی و اجتماعی دچار تحلیل رفتگی^۱ می‌شوند (گلدبرگ، ویلز و مویک، ۲۰۰۸: ۴۸۱).

راس (۱۹۹۹) تبیین‌های موجود در زمینه نظریه نفرین منابع را به دو دسته تقسیم می‌کند: تبیین‌های اقتصادی و تبیین‌های سیاسی.

در زمینه تبیین‌های اقتصادی از دهه ۱۹۵۰ اقتصاددانان توسعه به این نتیجه رسیدند که وفور^۲ منابع در دولت‌های مرتجع^۳ به آنان آسیب نمی‌زند. این دولت‌ها، که با مازاد نیروی کار و کمبود سرمایه روبه‌رو هستند، فکر می‌کردند دچار عدم تعادل خواهند شد، لیکن با صدور کالاهای اولیه و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی بر این ورشکستگی‌ها فایز آمدند. حاکمان این کشورها به راحتی منابع درآمدی را انباشت کردند و خدمات عمومی مناسبی ارائه دادند.

تلاش‌های گسترده این حوزه به نظریه‌های شکست سیاسی - تمایل دولت‌ها به انطباق و حفظ سیاست‌های اقتصادی نامطلوب - قابل تعمیم منجر شده است. نظریه‌های شکست سیاسی در سه گروه مرتب شده‌اند:

¹ Atrophy

² Abundance

³ Backward

نظریه‌های شناختی، که شکست سیاسی را ناشی از بصیرت پایین کنشگران دولتی می‌دانند و مقصر را این‌گونه کنشگران در نظر می‌گیرند.

نظریه‌های اجتماعی، که به تأثیر مهلک طبقات ممتاز، قطاع‌ها، شبکه حامیان^۱ یا گروه‌های ذی‌نفع اشاره می‌کند.

نظریه‌های دولت‌گرا که قوت و ضعف نهاد دولت، توانایی دولت در استخراج و پخش منابع، حمایت از حقوق مالکیت، و مخالفت کردن با تقاضاهای گروه‌های ذی‌نفع و رانت‌خواهی را مورد توجه قرار می‌دهد.

راس براساس مطالعه^۲ ۱۱۳ کشور بین سال‌های ۱۹۷۱-۱۹۹۷ نتیجه‌گیری می‌کند که افزایش اتکای دولت‌ها به منابع طبیعی سبب می‌شود که آن دولت‌ها تمایل کمتری به دموکراسی از خود نشان دهند (راس، ۱۹۹۹).

محققان DFID^۲ با تحلیل داده‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که بین منابع طبیعی و وقوع ستیز و جنگ داخلی رابطه متناقضی وجود دارد و بحث رابطه دقیق بین کالاهای اولیه و احتمال ستیز محل مناقشه است. به نظر آنان، کالاهای اولیه زمانی احتمال وقوع ستیز را افزایش می‌دهد که به نابرابری‌های افقی در داخل کشور دامن می‌زند (دی اف آی دی،^۳ ۲۰۱۰: ۳۲-۳۰ و ۸۹).

به نظر باسدائو و لی (۲۰۰۹) رادیکال‌ترین چالش نظری در مقابل نفرین منابع می‌تواند از نظریه دولت رانتیر منتج شود. نظریه دولت رانتیر رکود اقتصادی، فساد و اقتدارگرایی را ویژگی‌های ذاتی اقتصاد سیاسی دولت رانتیر می‌داند. همچنین بر اساس نظریه دولت رانتیر دولتمردان از منابع فراوان موجود برای خرید یا سرکوب شورش‌های مسلحانه استفاده می‌کنند و از این طریق به ثبات سیاسی کمک و با ستیزهای مسلحانه مقابله می‌کنند (باسدائو و لی، ۲۰۰۹: ۲).

چارچوب نظری، مدل تحلیلی و فرضیات

تحقیقات انجام‌شده در زمینه نفرین منابع را می‌توان در قالب دو محور طبقه‌بندی کرد؛ دسته‌ای که عمدتاً به تبعات اقتصادی وفور منابع طبیعی پرداخته به این سؤال پاسخ داده‌اند: چرا با وجود

^۱ Clients

^۲ Department for International Development

^۳ DFID

اینکه انتظار می‌رود کشورهای دارای منابع طبیعی غنی رشد اقتصادی بهتری در مقایسه با کشورهای فقیر از نظر منابع طبیعی داشته باشند، برعکس کشورهای فقیر رشد اقتصادی موفق‌تری را تجربه کرده‌اند؟ (ساکز و وارنر، ۱۹۹۵؛ ۱۹۹۹؛ ۲۰۰۱؛ گیلفاسون، ۲۰۰۱؛ درگاهی، ۱۳۸۷؛ سامتی و دیگران، ۱۳۸۶؛ یاوری و سلمانی، ۱۳۸۴؛ مرشد، ۲۰۰۴؛ دانینگ، ۲۰۰۵؛ گلدبرگ و دیگران، ۲۰۰۸).

دسته دیگری از تحقیقات که بر تبعات اجتماعی - سیاسی متمرکز شده‌اند نشان داده‌اند و فور منابع طبیعی منجر به افزایش پدیده‌هایی مانند رفتار رانت‌جویی، منازعات گروهی، فساد و کاهش رقابت سیاسی، دموکراسی، ثبات سیاسی و پاسخ‌گویی دولت شده است (درگاهی، ۱۳۸۷؛ دانینگ، ۲۰۰۵). اگرچه تحقیقات اخیر در زمینه نفرین منابع توجه کمتری را به این زمینه نشان داده‌اند، محققانی نظیر وانتچکون لم (۱۹۹۹)، جنسن و وانتچکون (۲۰۰۴)، جونز لانگ و وینتال (۲۰۰۱)، رایبسون، تروویک و وردیر (۲۰۰۲)، اسنایدر (۲۰۰۶)، اولفلدر (۲۰۰۷) و لوک دزایره (۲۰۰۷) در این حوزه کار کرده‌اند. دانینگ (۲۰۰۵) نیز در کار خود ادبیات بازندگان سیاسی را به عنوان موانع توسعه اقتصادی (آسم اوغلو و رایبسون، ۲۰۰۰، ۲۰۰۲) به عنوان رویکرد مرجع خود برگزیده است (دانینگ، ۲۰۰۵: ۴۵۳).

علاوه بر طبقه‌بندی فوق، نظریه نفرین منابع طبیعی در بین محققان دو نوع طرز تلقی را به دنبال داشته است. دسته‌ای نفرین منابع طبیعی را اجتناب‌ناپذیر تلقی و تلاش کرده‌اند صرفاً به تبیین امور پردازند. در نقطه مقابل، دسته دیگری تبعات و فور منابع طبیعی را اجتناب‌ناپذیر نمی‌دانند، این گروه با اشاره به موارد نقض نظریه مانند بوتسوانا (رایبسون، ۲۰۰۹؛ ایمی، ۲۰۰۶)، نروژ و اندونزی به عوامل جایگزین، سازوکارهای واسط یا حتی ترکیب سایر عوامل با استحصال منابع طبیعی توجه می‌کنند (روسر، ۲۰۰۶).

نظریه نفرین منابع طبیعی هم در زمینه متغیر مستقل و هم در زمینه تبعات مورد انتقاد واقع شده است. به همین دلیل، نظریه پردازان این حوزه متغیر مستقل خود را تغییر داده‌اند و به جای نفرین منابع طبیعی از نفرین منابع یا حتی نفرین نفت بحث می‌کنند که در حالت اول با نوعی بسط متغیر مستقل و در حالت دوم با تحدید متغیر مستقل مواجه هستیم.

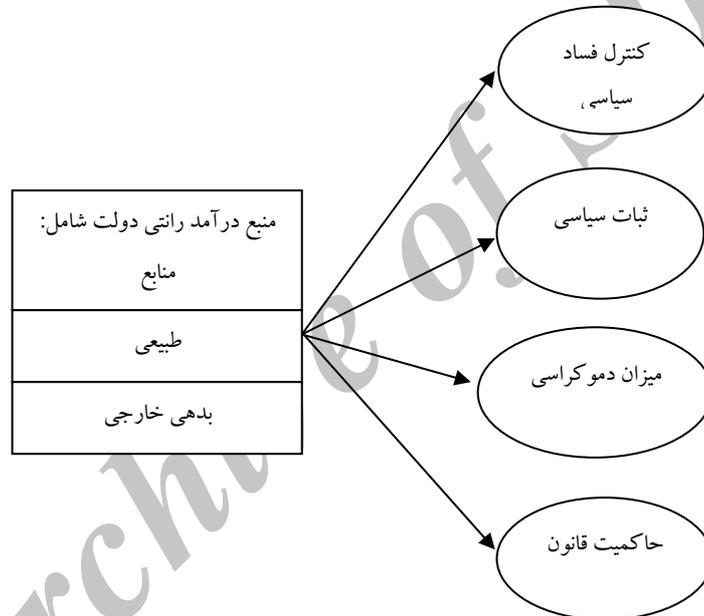
نمونه‌ای از بسط متغیر مستقل و گذر از نفرین منابع طبیعی به نفرین منابع در کار اوتی (۲۰۰۷) دیده می‌شود. وی با جمع‌بندی برخی کارهای انجام‌شده به این نتیجه رسیده است که به جای رانت منابع طبیعی از سه نوع رانت در متغیر مستقل کارش استفاده کند که عبارت‌اند

از: رانت منابع طبیعی، رانت کمک‌های خارجی و رانت دخالت انحصاری دولت در تعیین قیمت برخی کالاها.

در زمینه متغیرهای وابسته نیز مباحث اولیه در حوزه اقتصادی مطرح شده‌اند، لیکن با کار بیشتر از طرف جامعه‌شناسان در حال حاضر نظریه نفرین منابع، از نظر تبعات، رنگ جامعه‌شناسی به خود گرفته و پدیده‌هایی نظیر فساد سیاسی، دموکراسی، رفاه اجتماعی، ضعف نهادی دولت و بحران‌های مختلف اجتماعی - سیاسی بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد.

با توجه به اینکه نویسندگان این مقاله به تبعات جامعه‌شناختی نفرین منابع توجه دارند، در این تحقیق این دسته از تبعات مورد آزمون قرار می‌گیرند. علاوه بر این، ضمن اذعان به اینکه متغیر دخالت انحصاری دولت در تعیین قیمت برخی کالاها متغیری کلیدی در زمینه منابع درآمدی دولت محسوب می‌شود، با توجه به فقدان دسترسی به داده‌های معتبر، به آزمون رابطه دو منبع درآمدی منابع طبیعی و کمک‌های خارجی با تبعات مورد نظر پرداخته می‌شود.

بنابراین، مدل تحلیلی تحقیق بر اساس مباحث فوق به شکل زیر است:

فرضیات تحقیق

میزان کنترل فساد سیاسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها کنترل

فساد سیاسی کاهش و برعکس با کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، کنترل فساد سیاسی افزایش می‌یابد.

میزان ثبات سیاسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها ثبات سیاسی کاهش و برعکس با کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، میزان ثبات سیاسی افزایش می‌یابد.

میزان دموکراسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها میزان دموکراسی کاهش و برعکس با کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، میزان دموکراسی افزایش می‌یابد.

میزان حاکمیت قانون در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها میزان حاکمیت قانون کاهش و برعکس با کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، میزان حاکمیت قانون افزایش می‌یابد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر با هدف آزمون نظریه نفرین منابع به عنوان نظریه‌ای کلان صورت گرفته است که برای این نوع تحقیقات استفاده از روش تطبیقی کمی با واحد تحلیل کلان مناسب است. با توجه به اینکه جمع‌آوری داده‌ها در سطح بین‌کشوری برای محققان امکان‌پذیر نیست، از داده‌های منتشرشده توسط سازمان‌های بین‌المللی استفاده شده است، به این دلیل تکنیک جمع‌آوری داده‌ها شکل تحلیل داده‌های موجود (ثانویه) را دارد (طالبان، ۱۳۸۹؛ ریگین، ۱۳۸۸).

جمعیت آماری تحقیق را کشورهای تشکیلی می‌دهند که در سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۹ میلادی برای متغیرهای مورد بررسی در این تحقیق داده‌های معتبر داشته‌اند و در سال‌های مذکور داده‌های مربوط به متغیرهای وابسته و متغیرهای مستقل تحقیق برای این کشورها توسط سازمان‌های ملی و بین‌المللی گزارش شده است.

حداکثر تعداد ۲۱۰ کشور و حداقل آن ۱۱۴ کشور بوده‌اند (جدول ۲). با توجه به اینکه سطح سنجش متغیرها کمی و رابطه نامتقارن بوده، از روش رگرسیون معمولی برای آزمون فرضیات استفاده شده است. روش رگرسیونی مورد استفاده موارد نامعلوم را به شکل دو به دو^۱ حذف می‌کند؛ بنابراین، تعداد نمونه معتبر برای فرضیات متغیر بوده است که برای هر کدام از فرضیه‌ها در ستون N آمده است.

در تعریف عملیاتی سازه‌های تحقیق با توجه به اینکه تهیه داده‌ها محدود به بانک‌های اطلاعاتی بوده، از تعاریف مذکور نیز تبعیت شده است.

نقش سازه‌های تحقیق، منابع تهیه داده‌ها، تعریف عملیاتی سازه و برخی محققانی که از داده‌ها استفاده کرده‌اند در جدول ۱ خلاصه شده است:

جدول ۱. نقش سازه‌های تحقیق، منابع تهیه داده‌ها، تعاریف عملیاتی و برخی محققانی که از داده‌ها استفاده کرده‌اند

ردیف	نام سازه	نقش متغیر در تحقیق	منبع تهیه داده‌ها	تعریف عملیاتی سازه در منبع مورد استفاده	برخی محققانی که از داده‌های مذکور (به‌ویژه در سال‌های اخیر) استفاده کرده‌اند.
۱	ثبات سیاسی	متغیر وابسته	بانک جهانی (داده‌های تهیه شده توسط کافمن و دیگران ۲۰۱۰) ^۲	میزان احساس احتمال وقوع بی‌ثباتی حاکمیت یا سرنگونی آن از طریق ابزارهای غیرقانونی یا خشونت‌آمیز	دیارا و پلان (۲۰۱۰)، لنگین و ناسک (۲۰۰۸)، دواراجان و جانسون (۲۰۰۸)، موبنهان و دیگران (۲۰۱۰)، رابینسون (۲۰۰۹) ایمی (۲۰۰۶)
۲	(کنترل) فساد سیاسی	متغیر وابسته	بانک جهانی (داده‌های تهیه شده توسط کافمن و دیگران)	مقیاس ادراک فساد که به شکل قراردادی به عنوان اعمال قدرت عمومی برای منافع خصوصی تعریف می‌شود	باسدانو و لی (۲۰۰۹)، اوکادا و سامرت (۲۰۱۱)، موبنهان و دیگران (۲۰۱۰)، کلاسن و دیگران (۲۰۰۹)، رابینسون (۲۰۰۹)
۳	میزان دموکراسی	*	Polity IV dataset	میزان رقابت انتخاباتی	داکون (۲۰۰۹)، هلدونیس و

^۱ Pairwise

^۲ داده‌های تهیه شده توسط کافمن و دیگران تحت عنوان World Government Indicators (WGI) بنا بر ادعای تهیه‌کنندگان داده‌های مذکور طی دهه گذشته در بیش از ۳۵۰۰ مقاله تحقیقاتی مورد استناد قرار گرفته است (کافمن و دیگران، ۲۰۱۰: ۲) که در این جدول به تعداد معدودی از آن‌ها اشاره می‌شود.

تئول (۲۰۰۵)، چیباب، گندی و ورنلد (۲۰۱۰)، فریمن و کسین (۲۰۰۸)، گرینگ و دیگران (۲۰۰۵)، بنتو و دیگران (۲۰۱۱)، مونک و ورنکولن (۲۰۰۲)، آرزکی و بروکنر (۲۰۱۱)	و مشارکت سیاسی	تحت نظارت گار و با تصحیح گلد تیش، مارشال و جگرز ^۱			
تیسواری و کالیتا (۲۰۱۱)، فیرون (۲۰۱۰)، پریچت و ویچر (۲۰۱۰) بارون (۲۰۰۵) رایینسون (۲۰۰۹)، ایسی (۲۰۰۶)	تصورات عمومی در مورد اعتماد و التزام به قانون به ویژه در زمینه اجرای تعهدات، حقوق مالکیت، پلیس، قضات، و احتمال وقوع جرم و خشونت	بانک جهانی (داده‌های تهیه شده توسط کافمن و دیگران)		حاکمیت قانون	۴
ایشام، پریچت، ولکووک و باسیبی (۲۰۰۵)، د سویسا و تومایر (۲۰۰۴)، ریچاردز (۲۰۰۹)، بوآ (۲۰۰۹)	نسبت صادرات منابع طبیعی به کل صادرات	این شاخص با استفاده از داده‌های گزارش شده توسط Earthtrends که از شاخص‌های WDI بانک جهانی استفاده نموده تهیه شده است.	متغیر مستقل	منابع طبیعی	۵
آرزسکی و بروکنر (۲۰۱۱)، برمو (۲۰۰۹)، اوتی (۲۰۰۳)، ایسی (۲۰۰۶)، دیارا و پلان (۲۰۱۰)، آدیسون و مرشد (۲۰۰۳)	نسبت کمک‌های خارجی به کل درآمدهای دولت	شاخص‌های بانک جهانی و Earthtrends	متغیر مستقل	کمک‌های خارجی	۶

یافته‌های تحقیق

در این بخش یافته‌های تحقیق در دو بخش توصیف داده‌ها و رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق ارائه می‌گردد؛ در بخش توصیف یافته‌ها مروری توصیفی بر داده‌های مورد بررسی داریم و در بخش مربوط به رابطه متغیرها به آزمون فرضیات پرداخته می‌شود.

¹ <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>

وضعیت توزیع داده‌ها

جدول ۲. وضعیت توصیفی داده‌ها

ردیف	نام سازه	دامنه تغییرات	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب کشیدگی	ضریب چولگی	تعداد کشورهای دارای داده‌های معتبر
۱	ثبات سیاسی	۰ - ۱۰۰	۵۰/۳	۲۸/۲۶	-۱/۳۲	۰/۰۱۹	۲۱۰
۲	(کنترل) فساد سیاسی	-	۵۰/۳۶	۲۸/۱۹	-۱/۹۶	۰/۰۶۸	۲۰۸
۳	میزان دموکراسی	۱۰ تا -۱۰	۲/۸۱	۶/۵۵	۰/۳۸۵	-۰/۴۸۳	۱۵۷
۴	حاکمیت قانون	۲/۵ تا -۲/۵	۰/۰۰	۰/۹۷	-۰/۸۵۸	۰/۲۲	۲۰۷
۵	منابع طبیعی	۰ - ۱۰۰	۵۱/۱۵	۳۰/۳	-۱/۴۸	۰/۰۱۱	۱۷۱
۶	کمک‌های خارجی	-۱۰۰	۲۴/۶۱	۳۵/۲۵	۱/۵۴۶	۱/۶	۱۱۴

داده‌های ثبات سیاسی برای ۲۱۰ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین داده‌های سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۹ میلادی برای کشورهای مختلف ۵۰/۳ و انحراف استاندارد آن معادل ۲۸/۲۶ بوده است. میزان کجی معادل ۰/۰۱۹ بوده که استاندارد محسوب می‌شود. میزان کشیدگی معادل ۱/۳۲- بوده است که نشانگر خوابیده بودن منحنی توزیع کشورها بر روی طیف میزان ثبات سیاسی است.

داده‌های کنترل فساد سیاسی برای ۲۰۸ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین کشورهای مختلف ۵۰/۳۶ و انحراف استاندارد آن معادل ۲۸/۱۹ بوده است. میزان کجی معادل ۰/۰۶۸ بوده که استاندارد محسوب می‌شود. میزان کشیدگی معادل ۱/۹۶- بوده است که نشانگر خوابیده بودن منحنی توزیع کشورها بر روی طیف میزان کنترل فساد است.

داده‌های میزان دموکراسی برای ۱۵۷ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین داده برای کشورهای مختلف ۲/۸۱ و انحراف استاندارد آن معادل ۶/۵۵ بوده است. میزان کجی معادل ۰/۴۸۳- بوده که نشان می‌دهد منحنی به سمت چپ کشیده شده و اکثر کشورها

دموکراتیک محسوب می شوند. میزان کشیدگی معادل $0/383$ بوده است که نشانگر تمرکز جزئی منحنی توزیع کشورها بر روی میانگین است.

داده‌های حاکمیت قانون برای ۲۰۷ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین داده برای کشورهای مختلف صفر و انحراف استاندارد آن معادل $0/97$ بوده است. میزان کجی معادل $0/22$ بوده که نشانگر انباشت جزئی کشورها زیر میانگین است، میزان کشیدگی معادل $0/858$ - بوده است که نشانگر خوابیده بودن منحنی توزیع کشورها بر روی طیف میزان حاکمیت قانون است.

داده‌های درصد درآمد منابع طبیعی برای ۱۷۱ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین داده‌ها برای کشورهای مختلف $0/15$ و انحراف استاندارد آن معادل $3/3$ بوده است. میزان کجی معادل $0/11$ بوده که شرایط استاندارد محسوب می شود میزان کشیدگی معادل $1/48$ - بوده است که نشانگر خوابیده بودن منحنی توزیع کشورها بر روی طیف درصد درآمد از منابع طبیعی است.

داده‌های درآمد حاصل از کمک‌های خارجی برای ۱۱۴ کشور قابل دسترسی بوده است. میانگین داده‌ها برای کشورهای مختلف $24/61$ و انحراف استاندارد آن معادل $35/25$ بوده است. میزان کجی معادل $1/6$ بوده که به معنای تمرکز کشورها در سمت چپ منحنی است. میزان کشیدگی معادل $1/54$ بوده است که نشانگر تیز بودن منحنی توزیع کشورها بر روی طیف دریافت کمک‌های خارجی است.

رابطه بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته

بر اساس فرضیه اول "میزان کنترل فساد سیاسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها کنترل فساد سیاسی کاهش و برعکس با کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، کنترل فساد سیاسی افزایش می‌یابد."

برای آزمون رابطه از ضریب رگرسیون چندمتغیری استفاده شده که خروجی رگرسیون در

جدول ۳ گزارش می‌شود:

جدول ۳. رگرسیون چند متغیری فساد، منابع طبیعی و کمک‌های خارجی

م. وابسته	م. های مستقل	R	R2	A.R.2	F	Sig. F	constant	B	Beta	T	Sig.t	N
کنترل فساد سیاسی	منابع طبیعی							-.۲	-.۲۴۹	۲.۸۵۷	.۰۰۵	169
	کمک‌های خارجی	۰	۰	۰	۸	.۰۰۰	۶۱.۸۶۷	-.۲۳۹	-.۳۶۳	۴.۱۶۱	.۰۰۰	114

مقادیر حاصل از آزمون رگرسیون نشان می‌دهد منابع طبیعی و کمک‌های خارجی با اطمینان بالای ۹۹ درصد ($\text{sig} < .01$) بر کنترل فساد سیاسی مؤثرند. بنابراین، فرضیه اول تحقیق تأیید می‌شود. این آزمون نشان می‌دهد که ضریب تعیین تغییرات کنترل فساد سیاسی با استفاده از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی در نمونه ۲۲۹ و در جامعه ۲۱۴ است. بر اساس فرمول زیر می‌توان میزان کنترل فساد سیاسی را در کشورهای مورد بررسی با استفاده از داده‌های منابع طبیعی و کمک‌های خارجی در ۲۳ درصد از موارد پیش‌بینی کرد:

$$\text{کنترل فساد سیاسی} = ۶۱/۸۶۷ + ۰/۲ \times \text{منابع طبیعی} + ۰/۲۳۹ \times \text{کمک‌های خارجی}$$

نکته‌ای که در ادامه باید به آن توجه کنیم این است که مقادیر بتا نشانگر اهمیت بیشتر کمک‌های خارجی در تبیین کنترل فساد سیاسی است؛ بنابراین، ادعای طرفداران توجه به سایر عوامل در کنار منابع طبیعی در این زمینه تأیید می‌شود.

فرضیه دوم مدعی است "میزان ثبات سیاسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها ثبات سیاسی کاهش و برعکس با افزایش/کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، میزان ثبات سیاسی کاهش/افزایش می‌یابد."

خروجی آزمون ضریب رگرسیون چند متغیری در جدول ۴ گزارش می‌شود:

جدول ۴. رگرسیون چند متغیری ثبات سیاسی، منابع طبیعی و کمک‌های خارجی

متغیر وابسته	متغیرهای مستقل	R	R2	A.R.2	F	Sig.F	constant	B	Beta	T	Sig.t	N
ثبات سیاسی	منابع طبیعی	.۳۱۶	.۱	.۰۸	۵۸۱	.۰۰۴	۵۵.۳۹۶	-.۱۸	-.۲۰۹	-۲.۲۱	.۰۲۹	169
	کمک‌های خارجی							-.۱۴۱	-.۲۰۰	-۲.۱۲۵	.۰۳۶	114

مقادیر حاصل از آزمون رگرسیون نشان می‌دهد منابع طبیعی و کمک‌های خارجی با اطمینان بالای ۹۹ درصد ($\text{sig} < .01$) بر ثبات سیاسی مؤثرند. بنابراین، فرضیه دوم تحقیق تأیید می‌شود. این آزمون نشان می‌دهد که ضریب تعیین تغییرات ثبات سیاسی با استفاده از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی در نمونه ۰/۱۰ و در جامعه ۰/۰۸ است. بر اساس فرمول زیر می‌توان میزان ثبات سیاسی را در کشورهای مورد بررسی با استفاده از داده‌های منابع طبیعی و کمک‌های خارجی در ۱۰ درصد از موارد پیش‌بینی کرد:

$$-۰/۱۴۱ \times \text{کمک‌های خارجی} + -۰/۱۸ \times \text{منابع طبیعی} + ۵۵/۳۹۶ = \text{ثبات سیاسی}$$

مقادیر بتا نشانگر این است که تفاوت چندانی بین دو عامل منابع طبیعی و کمک‌های خارجی از نظر تبیینی وجود ندارد، بنابراین نفرین منابع طبیعی و نفرین کمک‌های خارجی در زمینه ثبات سیاسی نظریه‌هایی هم‌ارز محسوب می‌شوند.

بر اساس فرضیه سوم "میزان دموکراسی در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها میزان دموکراسی کاهش و برعکس با افزایش/کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک‌های خارجی، میزان دموکراسی کاهش/افزایش می‌یابد".

جدول ۵ گزارش خروجی آزمون رگرسیون چند متغیری است که در زیر ارائه می‌شود:

جدول ۵. رگرسیون چند متغیری دموکراسی، منابع طبیعی و کمک‌های خارجی

م. وابسته	م. های مستقل	R	R2	A.R2	F	Sig.F	constant	B	Beta	T	Sig.t	N
دموکراسی	منابع طبیعی	.۳۵۵	.۱۲۶	.۱۰۷	۶.۶۸۹	.۰۰۲	۶.۸۰۱	-.۰۷۱	-.۳۳۳	-۳.۳۶۲	.۰۰۱	140
	کمک‌های خارجی							-.۰۱۲	-.۰۷۱	-.۷۱۲	.۴۷۸	100

مقادیر حاصل از آزمون رگرسیون نشان می‌دهد منابع طبیعی با اطمینان بالای ۹۹ درصد ($\text{sig} < .01$) بر دموکراسی مؤثر است. بنابراین، فرضیه سوم تحقیق تأیید می‌شود. این آزمون نشان می‌دهد که ضریب تعیین تغییرات دموکراسی با استفاده از منابع طبیعی در نمونه ۰/۱۲ و در جامعه ۰/۱۰ است. بر اساس فرمول زیر می‌توان میزان دموکراسی را در کشورهای مورد بررسی با استفاده از داده‌های منابع طبیعی در ۱۲ درصد موارد پیش‌بینی کرد:

$$-۰/۷۱ \times \text{منابع طبیعی} + ۶/۸۰۱ = \text{میزان دموکراسی}$$

خروجی های ضریب همبستگی و رگرسیون نشان می دهد در رابطه بین دموکراسی، منابع طبیعی و کمک های خارجی دیدگاه طرفداران نفرین منابع طبیعی تأیید می شود، ولی دیدگاه مربوط به نفرین کمک های خارجی تأیید نمی شود.

فرضیه چهارم مدعی است "میزان حاکمیت قانون در بین کشورهای مورد بررسی تابعی از میزان درآمد ناشی از منابع طبیعی و کمک های خارجی است، به نحوی که به تناسب افزایش این نوع درآمدها میزان حاکمیت قانون کاهش و برعکس با افزایش/کاهش درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کمک های خارجی، میزان حاکمیت قانون کاهش/افزایش می یابد." خروجی آزمون رگرسیون در جدول ۶ گزارش می شود:

جدول ۶. رگرسیون چندمتغیری حاکمیت قانون، منابع طبیعی و کمک های خارجی

متغیر وابسته	متغیرهای مستقل	R	R2	A.R2	F	Sig.F	constant	B	Beta	T	Sig.t	N
حاکمیت قانون	منابع طبیعی	.۴۹۷	.۲۴۷	.۲۳۲	۱۷.۳۵۵	.۰۰۰	.۳۲۹	-.۰۰۶	-.۲۴۸	-۲.۸۸۷	.۰۰۵	168
	کمک های خارجی							-.۰۰۸	-.۳۸۳	-۴.۴۵۱	.۰۰۰	115

مقادیر حاصل از آزمون رگرسیون نشان می دهد منابع طبیعی و کمک های خارجی با اطمینان بالای ۹۹ درصد ($sig < .01$) بر حاکمیت قانون مؤثرند. بنابراین، فرضیه چهارم تحقیق تأیید می شود. این آزمون نشان می دهد ضریب تعیین تغییرات حاکمیت قانون با استفاده از منابع طبیعی و کمک های خارجی در نمونه ۰/۲۴۷ و در جامعه ۰/۲۳۲ است. بر اساس فرمول زیر می توان میزان حاکمیت قانون را در کشورهای مورد بررسی با استفاده از داده های منابع طبیعی و کمک های خارجی در ۲۴ درصد از موارد پیش بینی کرد:

$$\text{میزان حاکمیت قانون} = ۰/۳۲۹ + ۰/۰۰۸ \times \text{کمک های خارجی} - ۰/۰۰۶ \times \text{منابع طبیعی}$$

نکته ای که در ادامه باید به آن توجه کنیم این است که مقادیر بتا نشانگر اهمیت بیشتر کمک های خارجی در تبیین حاکمیت قانون است؛ بنابراین، ادعای طرفداران توجه به سایر عوامل در کنار منابع طبیعی در این زمینه تأیید می شود.

نتیجه گیری

هدف از انجام تحقیق آزمون مباحث رقیب در زمینه نفرین منابع بود که بر اساس رویکرد متعارف، استحصال منابع طبیعی نتایج منفی قابل توجهی برای کشورهای صادرکننده این دسته از منابع داشته است، در نقطه مقابل این رویکرد، تجدیدنظرطلبان در رویکرد نفرین منابع به منابع و عوامل دیگری توجه دارند و معتقدند که منابع دیگری نظیر بدهی خارجی و انحصار دولتی بازار نقش مهم تری در تبعات مذکور دارد.

در این مقاله با توجه به نقدهای وارد به هر دو دیدگاه، با استفاده از داده‌های تمام کشورهایی که دارای داده‌های معتبر در بازه زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۹ بوده‌اند، به آزمون تبعات جامعه‌شناختی و فور منابع طبیعی و بدهی خارجی پرداخته شد.

نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها به‌طور کلی تأثیر منفی و فور منابع درآمدی رانته را بر کنترل فساد سیاسی، ثبات سیاسی، میزان دموکراسی و حاکمیت قانون تأیید کرد؛ بنابراین، دیدگاه بسط‌یافته نفرین منابع در کل تأیید می‌شود. لیکن از نظر رابطه بین منابع طبیعی و بدهی خارجی به‌عنوان دو منبع مجزا با تبعات جامعه‌شناختی موردنظر، یافته‌های تحقیق قابل تأمل بودند.

یافته‌ها نشان دادند منابع طبیعی بر میزان ثبات سیاسی و میزان دموکراسی اثر منفی بیشتری دارد، درحالی که تأثیر منفی کمک‌های خارجی بر میزان کنترل فساد و حاکمیت قانون بیشتر است و بر میزان دموکراسی تأثیر معنی‌داری ندارد. بنابراین، و فور منابع طبیعی از یک طرف محرک چالش‌های بین حاکمیت و شورشگران است و میزان ثبات سیاسی را کاهش می‌دهد و از طرف دیگر، زمینه اقتدارگرایی حاکمیت را فراهم می‌سازد. در نقطه مقابل کمک‌های خارجی زمینه‌ساز فساد داخلی و کاهش حاکمیت قانون است. به نظر می‌رسد عدم رابطه معنی‌دار بین کمک‌های خارجی و دموکراسی تحت تأثیر شرایطی است که دریافت‌کنندگان کمک‌های خارجی باید رعایت کنند.

این تحقیق به علت فقدان داده‌های مناسب به دو عامل منابع طبیعی و کمک‌های خارجی محدود شده است. تحقیقات بعدی می‌توانند به بررسی رابطه عامل سوم، یعنی انحصار دولتی بازار و تبعات جامعه‌شناختی مدنظر، پردازند. علاوه بر این، چون تحقیق درصدد آزمون نظریه بوده است، به راه‌های برون‌رفت کشورها از تبعات منفی نفرین منابع توجه نکرده است. کشورهایی مانند بوتسوانا و نروژ نمونه‌هایی از کشورهایی محسوب می‌شوند که بر تبعات منفی

وفور منابع غلبه کرده‌اند. برای تحقیقات بعدی مطالعه عمیق کشورهای مذکور نیز به عنوان موضوع توصیه می‌شود.

منابع

- درگاهی، حسن (۱۳۸۷) «رونق نفتی و چالش‌های توسعه اقتصادی با تأکید بر ساختار تجارت و کاهش رقابت‌پذیری اقتصاد ایران»، *تحقیقات اقتصادی*، ۴۳ (۸۴): ۷۱-۹۲.
- ریگین، چارلز (۱۳۸۸) *روش تطبیقی؛ فراسوی راهبردهای کمی و کیفی*، ترجمه محمد فاضلی، تهران: آگه.
- سامتی، مرتضی و عزیز احمدزاده و روح‌الله شهنازی (۱۳۸۶) «اثر منابع طبیعی بر اقتصاد کشورهای اوپک و چند کشور منتخب»، *دوفصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی*، سال چهارم، شماره ۷: ۵۵-۷۴.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۹) *جامعه‌شناسی سیاسی کلان*، تهران: جامعه‌شناسان.
- یاوری، کاظم و بهزاد سلمانی (۱۳۸۴) «رشد اقتصادی در کشورهای دارای منابع طبیعی: مورد کشورهای صادرکننده نفت»، *پژوهشنامه بازرگانی*، سال دهم، شماره ۳۷: ۱-۲۴.
- Addison, T. Murshed S. M. (2003) "Debt Relief and Civil War", *Journal of Peace Research*, 40 (2): 159-176.
- Aizenman, J. Marion, N. (1999) "Volatility and Investment: Interpreting Evidence from Developing Countries", *Economica* 66: 157-79.
- Arezki, R. and M. Brückner (2011) *Commodity Windfalls, Democracy, and External Debt*, Australia: The University of Adelaide, School of Economics, Research Paper No: 2011-03
- Auty, R. M. (2003) *Sustaining Development in Mineral Economies: the Resource Curse Thesis*, USA and Canada: Rutledge and Taylor & Francis Group.
- Auty, R. M. (2007) *Aid and Rent-Driven Growth; Mauritania, Kenya and Mozambique Compared*, UNU-Wider World Institute for Development Economics Research, Research Paper No: 2007/35
- Auty, R. M. ed. (2001) *Resource Abundance and Economic Development*, Oxford: Oxford University Press.

- Barron, Gordon (2005) *The World Bank & Rule of Law Reforms*, LSE Working Paper Series, No: 05-70.
- Basedau, M. and J. Lay, J. (2009) "Resource Curse or Rentier Peace? The Ambiguous Effects of Oil Wealth and Oil Dependence on Violent Conflict", *Journal of Peace Research*, 46 (6): 757-776.
- Bates, R. H. (1981) *Markets and States in Tropical Africa*, Berkeley: University of California Press.
- Benito, E. M., C. Bartolucci, C. C. Alberto (2011) *Income and Democracy: Revisiting the Evidence*, Unpublished manuscript, Bank of Spain.
- Bermeo, S. B. (2009) "The Curse of Aid? Re-Examining the Impact of Aid on Regime Change", *Paper prepared for presentation at the PLAID Data Vetting Workshop*, Washington, DC 17-18 September, 2009.
- Bova, E. (2009) *The Implications of Mine Ownership for the Management of the Boom: a Comparative Analysis of Zambia and Chile*, Swiss National Centre of competence in research, Working Paper No 2009/13.
- Cheibub, J. A., J. Gandhi and J. R. Vreeland (2010) "Democracy and Dictatorship Revisited", *Public Choice*, 143 (1-2): 67-101.
- Clausen, B., A. Kraay and Z. Nyiri (2009) *Corruption and Confidence in Public Institutions: Evidence from a Global Survey*, World Bank Policy Research Department Working Paper No, 5157.
- Collier, P. and J. W. Gunning. Eds. (1999) *Trade Shocks in Developing Countries*, New York: Oxford University Press.
- Collier, P. and A. Hoeffler (2004) "Greed and Grievance in Civil Wars", *Oxford Economic Papers*, 56: 663-95.
- Corden, W. M. and J. P. Neary (1982) "Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy", *The Economic Journal*, 92 (368): 825-848.
- Davis, G. A. (2009) "Extractive Economies, Growth, and the Poor", in Richards, J. (2009) *Mining, Society, and a Sustainable World*, Verlag, Berlin, Heidelberg, Springer: 37-60.
- De Soysa, I. (2002) "Paradise is a Bazaar? Greed, Creed, and Governance in Civil War, 1989-99", *Journal of Peace Research*, 39: 395-416.

- De Soysa, I. and E. Neumayer (2004) *False Prophet, or Genuine Savior? Assessing the Effects of Economic Openness on Sustainable Development, 1980–1999*, Unpublished manuscript.
- Deacon, R. T. (2009) “Public Good Provision Under Dictatorship and Democracy”, *Public Choice*, 139: 241–262.
- Devarajan, S. & S. Johnson (2008) *Two Comments on “Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going?”* by Daniel Kaufmann and Aart Kraay, *The World Bank Research Observer*, 23 (1).
- DFID (Department for International Development) (2010), *The Politics of Poverty: Elites, Citizens and States; Findings from Ten years of DFID-funded research on Governance and Fragile States 2001–2010: A Synthesis Paper*. Available at: <http://www.dfid.gov.uk/Documents/publications1/evaluation/plc-y-pltcs-dfid-rsch-synth-ppr.pdf>
- Diarra, G. and P. Plane (2010) *Assessing the World Bank’s Influence on the Good Governance Paradigm*, CERDI, Etudes et Documents, E 2010.40.
- Djankov, S., J. G. Montalvo and M. Reynal-Querol (2005) *The Curse of Aid*, World Bank, Washington, D. C.
- Doppelhofer, G., R. I. Miller and X. S. Martin (2000) *Determinants of Long-Term Growth: A Bayesian Averaging of Classical Estimates (BACE) Approach*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 7750.
- Dunning, T. (2005) “Resource Dependence, Economic Performance, and Political Stability”, *Journal of Conflict Resolution*, 49 (4): 451-482.
- Fearon, J. D. (2010) *Do Governance Indicators Predict Anything? The Case of “Fragile States” and Civil War*. Unpublished manuscript. Department of Political Science, Stanford University.
- Freeman, J. R. and D. P. Quinn (2008) “The Economic Origins of Democracy Reconsidered”, *Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Boston.
- Frieden, J. A. (1991) *Debt, Development, and Democracy*, Princeton: Princeton University Press.
- Gerring, J. et al. (2005) “Democracy and Economic Growth: A Historical Perspective”, *World Politics*, 57 (3): 323.

- Goldberg, E., E. Wibbels and E. Mvukiyehe (2008) "Lessons from Strange Cases: Democracy, Development, and the Resource Curse in the U.S. States", *Comparative Political Studies*, 41 (4-5): 477-514.
- Gylfason, T. (2001) Natural Resources, Education, and Economic Development, *European Economic Review*, 45: 847-859.
- Hadenius, A. Teorell, J. (2005) *Assessing Alternative Indices of Democracy*, C&M Working Papers 6, IPSA, August 2005 .
- Iimi, A. (2006) *Did Botswana Escape from the Resource Curse?* IMF Working Paper, WP/06/138.
- Isham, J. et al., (2005) The Varieties of Resource Experience: Natural Resource Export Structures and the Political Economy of Economic Growth, *The World Bank Economic Review*, 19 (2): 141-174.
- Jensen, N., ; Wantchekon, L. (2004) Resource Wealth and Political Regimes in Africa, *Comparative Political Studies*, 37 (7): 816-841.
- Karl, T. L. (1997) *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kaufmann, D. Kraay, A. Mastruzzi M. (2010) . *Response to: The Worldwide Governance Indicators: Six, One, or None* , January 2010 , Unpublished manuscript .
- Kaufmann, D. Kraay, A., Mastruzzi, M. (2009) *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2008*, World Bank Policy Research Working Paper 4978.
- Korf, B. (2006) Functions of violence revisited: greed, pride and grievance in Sri Lanka's civil war. *Progress in Development Studies*, 6 (2): 109-122.
- Krueger, A. O. (1990) Government Failures in Development, *Journal of Economic Perspectives*, 4 (3): 9-23.
- Lal, D. , Myint, H. (1996) *The political Economy of Poverty , Equity and Growth* , Oxford: Clarendon Press .
- Langbein, L. & Knack, S. (2008). *The Worldwide Governance Indicators and Tautology: Causally Related Separable Concepts, Indicators of a Common Cause, or Both?* The World Bank Policy Research Working Paper 4669.
- Leite, C.; Weidmann, J. (1999) *Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption, and Economic Growth*, IMF Working Paper WP/99/85.

- Luc Désiré, O., (2007) Oil Rents and the Tenure of the Leaders in Africa, *Economics Bulletin*, 3 (42): 1-12.
- Luc Désiré, O., (2009) On the Duration of Political Power in Africa: the Role of Oil Rents, *Comparative Political Studies*, 42 (3): 416-436.
- Luong, P.J. Weinthal, E. (2001) Prelude to the Resource Curse: Explaining Oil and Gas Development Strategies in the Soviet Successor States and Beyond, *Comparative Political Studies*, 34 (4): 367-399.
- Marshall, I.E. (2001) *A Survey of Corruption Issues in the Mining and Mineral Sector*, Minerals, Mining, and Sustainable Development (MMSD) ; International Institute for Environment and Development, Report No. 15.
- Marshall, M.G.; Jagers, K. (2010) Polity IV project, Integrated Network for societal Conflict research (INSCR) Program Center for International Development and Conflict Management (CIDCM) University of Maryland, College Park 20742, <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
- Moynihan, D. P. et al. (2010) Performance Regimes Amidst Governance Complexity , *JPART 21*: i141-i155 , Published by Oxford University Press on behalf of the Journal of Public Administration Research and Theory, Inc.
- Munck, G.L.; Verkuilen, J. (2002) Conceptualizing and Measuring Democracy: Evaluating Alternative Indices, *Comparative Political Studies*, 35 (5): 5-34 .
- Murshed, S.M., (2004) *When does natural resource abundance lead to a resource curse?* EEP Discussion Paper 04-01, London: International Institute for Environment and Development.
- Okada, K. Sovannroeun S. (2011) *The Effect of Foreign Aid on Corruption: A Quantile Regression Approach* , Japan Society for the Promotion of Science (JSPS) & Graduate School of Economics, Kyoto University , Unpublished manuscript .
- Olson, M. (1981) *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, New Haven: Yale University Press.
- Pritchett, L. Weijer, F.d. (2010) *Fragile States: Stuck in a Capability Trap?* World development report 2011, Background paper.

- Ramey, G. Ramey, V.A. (1995) Cross-country Evidence on the Link Between Volatility and Growth, *American Economic Review*, 85: 1138-51 .
- Richards, J. (2009) *Mining, Society, and a Sustainable World*, London, New York: Springer.
- Robinson, J., Torvik, R., & Verdier, T. (2002) *Political Foundations of the Resource Curse* (Discussion Paper No. 3422). London: Centre for Economic Policy Research.
- Robinson, J.A. (2009) *Botswana as a Role Model for Country Success*, UNU-Wider world institute for development economics research, Research Paper No. 2009/40.
- Rodrik, D.I. (1996) Understanding Economic Policy Reform, *Journal of Economic Literature*. 34 (1): 9-41.
- Ross, M.L. (2001) Does Oil Hinder Democracy? *World Politics*, 53 (3): 325-361.
- Ross, M.L. (2004) What Do We Know about Natural Resources and Civil War? *Journal of Peace Research*, 41 (3): 337-356.
- Ross, M.L., (2003) How Does Mineral Wealth Affect the Poor? Unpublished manuscript at: (<http://www.polisci.ucla.edu/faculty/ross/minpoor.pdf>).
- Rosser, A. (2006) *The Political Economy of the Resource Curse: A Literature Survey*, IDS(Institute of Development Studies) Working paper 268.
- Sachs, J. D. ; Warner, A. (2001) The Curse of Natural Resources, *European Economic Review* 45: 827-38.
- Sachs, J. D., Warner, A. M. (2002) Natural Resources and Economic Development ; The Curse of Natural Resources, *European Economic Review*, 45 (4-6): 827-838 .
- Sachs, J.D.; Warner, A.M. (1995) *Natural Resource Abundance and Economic Growth*, Development Discussion Paper No. 517a, Harvard Institute for International Development, Cambridge, MA (<http://www.cid.harvard.edu/hiid/517.pdf>).
- Sachs, J.D.; Warner, A.M. (1999) Nature Resource Intensity and Economic Growth, In: J. Mayer, B. Chambers; A. Farooq, (eds) *Development Policies in Natural Resource Economies*, Cheltenham: Edward Elgar: 13-38.
- Schloss, M. (2002) *Transparency and Governance in the Management of Mineral Wealth*, working paper, World Mines Ministries Forum and Transparency International.

- Siegle, J. (2007) The Governance Root of the Natural Resource Curse, *Developing alternatives*, 11 (1): 35-43.
- Snyder, R. (2006) Does Lootable Wealth Breed Disorder?: A Political Economy of Extraction Framework, *Comparative Political Studies*, 39 (8): 943-968.
- Snyder, R.; Bhavnani, R. (2005) Diamonds, Blood, and Taxes: A Revenue-Centered Framework for Explaining Political Order, *Journal of Conflict Resolution*, 49 (4): 563-597.
- The Economist (2005) The Paradox of Plenty; The Curse of Oil. The Economist, London: Dec 24, 2005, 377 (8458): 63.
- Tiwari, A.K.; Kalita, M. (2011) Governance and Foreign Aid in Asian Countries, *Economics Bulletin*, 31 (1): 453-465.
- Trovik, R. (2002) National Resource, Rent Seeking and Welfare, *Journal of Development Economics*, 67: 445-470.
- Ulfelder, J., (2007) Natural-Resource Wealth and the Survival of Autocracy, *Comparative Political Studies*, 40 (8): 995-1018.
- Vanwijnbergen, S. (1984) The "Dutch disease": A disease after all? *Economic Journal*, 94: 41-55.
- Wantchekon, L.; Lam, R. (1999) *Dictatorships as a Political Dutch Disease*, Economic Growth Center, Yale University, Discussion Paper No. 795.